

מהפכה בחינוך מבוגרים במגזר הבדואי בדרום: האגף מוביל¹

העורך

שינויים ביחס הממסד לאוכלוסייה הבדואית וההזד בשטח

ב-2012 התקבלה החלטת ממשלה (מס' 3708) בעניין קידום כלכלי של האוכלוסייה הבדואית בנגב, תוך מתן דגש מיוחד על השכלה לנשים הבדואיות. הוגדל אז מאוד התקצוב להשכלה למגזר זה והותוותה תוכנית חמש שנתית (2012-2016). לפי מפקד האוכלוסין שבוצע בארץ ב-2008, אחוז הנשים הבדואיות בעלות רמת השכלה נמוכה (עד 8 שנות לימוד) הוא גבוה במיוחד. הסיבה לכך היא שבעבר ההורים היו מוציאים בנות מבית הספר אפילו בכיתה ד-ה. היום זה השתנה במידה מסוימת. הצורך בהקניית השכלה לאוכלוסייה הבדואית בדרום הוא גדול במיוחד, גם בהשוואה לבדואים בצפון.

היישום של החלטת הממשלה לקדם את ההשכלה למבוגרים במגזר הבדואי בדרום הוטל על האגף לחינוך מבוגרים. השלבים הראשוניים לביצוע כללו: הקמת מרכזי השכלה חדשים, הכשרת רכזי השכלה, הכשרת מורים והתארגנות לקראת גיוס לומדים. פעולות אלה נעשו בשיתוף עם ה'זכיין' – החברה למתנ"סים.

פעילות האגף בשנתיים האחרונות הביאה למהפכה רבתי. בעבר היו כיתות השכלה בודדות ביישובים הגדולים רהט וחורה. היום יש ברהט בלבד 6-8 כיתות, הפועלות בו-זמנית, ומלבד זאת יש כיתות בעוד חמישה יישובים: כסייפה, ערערה, תל שבע, לקייה, שגב שלום, וכן ב'פזורה' הבדואית (היישובים הלא-מוכרים). בסך הכול נפתחו 43 כיתות השכלה, ובהן כ-1,000 תלמידים. רוב התלמידים – נשים, אבל יש גם שתי כיתות של גברים – בערב (הכיתה הבסיסית ביותר והמתקדמת ביותר). ב'פזורה' קשה יותר לקיים פעילות השכלה – אין מבנים מתאימים, הלומדות גרות במרחק גדול מהמקום שבו ניתן להקים מרכז. בכל זאת, הוקמו מרכזי השכלה ונפתחו כיתות גם בשתי מועצות אזוריות של יישובי הפזורה: אל קאסום ונווה מדבר.

נציגי האגף הציבו אתגר לראשי הרשויות של הערים והעיירות הבדואיות: אימוץ המודל של 'עיר לומדת' – כך לדברי יהודית גיגי, המפקחת על מחוז ירושלים והדרום באגף לחינוך מבוגרים. התקציב שהממשלה מעבירה מממן את הלימודים באופן מלא, כולל שעות הוראה, הדרכה, ריכוז, קניית ספרי לימוד ובדיקת מבחנים. הן מבחינת הלומדים והן מבחינת הרשות והקהילה – הדרך

1 תודת העורך נתונה לגבי יהודית גיגי, המפקחת הממונה על מחוזות הדרום וירושלים, לגבי מוניקה פייביש, ראש תחום השכלה במחוז הדרום ולגבי מנאר חטיב, מדריכה בהשכלה במגזר הבדואי במחוז הדרום – שלושתן באגף לחינוך מבוגרים במשרד החינוך – על המידע הרב והתובנות שחלקו אתו ואפשרו את הכנתה של כתבה זו.

ללימודים היא אפוא סלולה.

הלימודים מתקיימים בחמש רמות: הקניית קריאה וכתובה, טרום-יסוד, יסוד, רמת כיתה י' ורמת י"ב (תג"ת). השיעורים מועברים בשפה הערבית, מלבד השיעור בעברית שאותו מלמדת בדרך כלל מורה יהודייה. שאר המורים הם בדואים, חלקם סטודנטים וסטודנטיות שלומדים בבאר שבע ובמקומות אחרים, וחלקם מורים בעלי תודעה ממערכת החינוך הפורמלי. כללית, יש מחסור במורים במגזר הבדואי, והרבה מהמורים שעובדים בדרום – באים מהצפון.

איך ומה מלמדים

בהוראת עברית משתמשים בספרי לימוד המיועדים לעולי אתיופיה, אך ניכר מחסור בספרי לימוד מיוחדים לדוברי ערבית. מעבר לרמה ההתחלתית, המורה אוסף חומרים לפי תוכנית הלימודים ומשתמש בהם בשיעורים. דיבורן של התלמידות בעברית אינו שוטף. כפי שהוסבר לי, הקשיים שלהן בתקשורת בעברית נובעים מכך שהן למדו בבית הספר בילדותן ובנעוריהן בגישה נוקשה שהדגישה באופן בלעדי את 'הבנת הנקרא' בעברית, ללא עידוד לשיחה ולהבעת דעה.

גיוס התלמידות להשתתף בקורסים נעשה דרך פרסום במקומונים, בשיטת 'חבר מביא חבר', דרך מערכת החינוך (מנהלי בתי ספר, מנהלי אגפי חינוך, מועצת הגננות). למשל, ניתן הסבר לגננות, כדי שהן ישכנעו את האימהות של הקטנים לבוא ללמוד. אבל התברר שמבחינת הנשים אין צורך בפעולות שכנוע ממושכות. לנשים הבדואיות מוטיבציה אדירה ללמוד, מסיבות שונות: תסכול והתמרמרות על כך שהוריהן הוציאו אותן בשלב מוקדם מן הלימודים בבית הספר כדי לחתן אותן; רצון לרכוש השכלה כדי להיות מסוגלות לעבוד ולסייע בפרנסת המשפחה הזקוקה לרמת חיים גבוהה מזו שהייתה מקובלת בעבר; רצון לסייע לילדיהן בלימודים; צורך למלא שעות פנויות כאשר הילדים גדלים והבית מתרוקן. יש גם מוטיבציה דתית – להיות מסוגלות לקרוא בקוראן.

במרכזי ההשכלה משתדלים שיהיה רצף לימודי: מי שמסיימת השכלת יסוד, זמינה לה כיתה של הרמה הגבוהה יותר, וכה הלאה. לעתים 'מפתים' את התלמידות להתחיל ללמוד על ידי 'תוכנית כבקשתך' - פותחים קורס שמספר מסוים של תלמידות מגלה בו עניין; אחרי שלומדים את המקצועות המבוקשים, מושכים אותן למקצועות נוספים ופותחים 'קורס שלם'. סוגיה חשובה: איך עוזרים לתלמידים בדרכם הלאה – במציאת עבודה מתאימה או מסגרת לימודים גבוהים יותר. אמנם תעודה על השלמת י"ב כיתות מאפשרת כניסה לקורס מקצועי, אבל זה לא תמיד מספיק או מתאים. מנסים לסייע גם בהמשך להגיע ל'בגרות' מלאה להשתלב בקורסים מקצועיים, באמצעות סדנאות שמעביר מרכז 'ריאן' ושיתוף פעולה עם שירות התעסוקה.

יחס החברה ללימודי הנשים

יש מגבלות שמטילה המסורתיות של החברה הבדואית על עצם ההשתתפות בלימודים או על דרך ההתנהלות במסגרת הלימודים. מדובר בחברה 'סגורה', שהגברים בה מסתייגים או אפילו מתנגדים ליציאת הנשים ממתחם המשפחה או מקום המגורים. ובאמת, יש נשים שמגיעות ללימודים בלי ידיעה או בלי 'רשות' של הבעל (או האב). לעתים נשים מגיעות ללימודים עם התינוק שלהן. ב'פזורה' הבדואית גם המרחק הפיזי ממקום המגורים לבית הספר עלול להפריע. האגף מנסה לסגל ככל הניתן את מערך הלימודים והמבחנים לדרישות ולציפיות של החברה הבדואית. ביישובי הפזורה, המסורתיים יותר, רק מורה אישה מלמדת תלמידות; בעוד שבשגב שלום וברהט גם מורים גברים מלמדים נשים. לעתים המסורתיות מציבה מכשול לא ללימודים עצמם אלא לבחינות, הנערכות לרוב בבאר שבע. בתל שבע הודיעו ללומדות על קיום מבחני הסיום בבאר שבע. ארגנו להן הסעות מיוחדות, אבל הבעלים לא הסכימו שייצאו למבחנים, משום שהחזרה מהם הייתה בשעת חושך. במקרה זה, הקדימו את שעת המבחנים והעבירו אותם לתל שבע, כדי לאפשר לתלמידות להיבחן. גם במקרים אחרים מנסים לעשות 'התאמות'.

עם זאת, ניכרים יותר ויותר תהליכים של השלמה של הדור הבוגר עם הדרכים שהדור הצעיר יותר מנסה לפרוץ. בייחוד מורגש הדבר ברהט, עיר גדולה שלדעת המדריכה מנאר חטיב, נשברים בה לא מעט 'טבואים' והרגלים מסורתיים. החברה שם פחות שבטית וחמולתית מכפי שהייתה בעבר. אנשים שוכרים דירות ולא מתגוררים בהכרח בצמידות למשפחה; הורים מעודדים את בנותיהן ללמוד. בחורה, יישוב גדול ודומה במידת-מה בהתפתחותו לרהט, אב הגיע לטקס קבלת תעודות גמר של קורס של שתי בנותיו (האם הייתה חולה). קורה גם שאם לומדת בקורס שלנו, ובנותיה, שלומדות בתיכון, באות להיות אתה ולתמוך בה.

רשמים אישיים מביקור ברהט

נסעתי במכוניתה של המדריכה מנאר, ששיחה קודמת אתה ועם מוניקה פייביש, האחראית להשכלה במחוז הדרום שלנו, נתנה לי את הבסיס להכנת הכתבה. רציתי לראות איך מתנהלים השיעורים במרכז ההשכלה, להיפגש עם תלמידים ומורים ולשוחח עם המנהלת הימיתולוגית של המרכז, וארדה אבו-מדיגן.

ביקרתי תחילה בשיעור מתמטיקה שהתקיים בעת שהגענו למרכז ההשכלה ברהט. ישבו בכיתה 15 נשים, רובן מבוגרות למדי וכמה מהן צעירות. ספר הלימוד שלהן הוא בעברית, על אף ששפת השיעור ערבית. כל התלמידות היו לבושות בגדים מסורתיים, צנועים מאוד, ולראשן מטפחות. כולן היו מרוכזות מאוד בלימוד והשתדלו לענות כהלכה על שאלות המורה, צעירה עדינה, שגם ראשה היה עטוי במטפחת מגוונת צבעים עם פסי זהב דקים - 'נישאה לפזורה' לא מזמן, כפי שמגדירה זאת מנאר, כלומר לגבר מן היישובים הלא-חוקיים. המורה משלימה עכשיו לימודי תואר ראשון בימדיים כלליים באוניברסיטה הפתוחה, ובכוונתה להמשיך ללמוד עד

שתקבל עבודה בתחום שיש לה בו עניין. היא הסבירה לי בשיחתנו אחרי השיעור שיש בכיתה בעצם שלוש רמות, ובשיעורים הרגילים היא מעסיקה את התלמידות מכל רמה בתרגילים שונים שמתאימים להן, מעין מה שהיה מקובל לעשות בכיתות רב-גיליות בבתי ספר כפריים (הוראה דיפרנציאלית כדי לתת מענה הולם לכל לומד). השיעור שראיתי היה שיעור סיכום, ולכן יכלו כל התלמידות להשתתף יחד בפתרון התרגיל שהיא הציגה להן.

אחרי השיעור שוחחתי גם עם שתי תלמידות שהשתתפו בו. אחת מהן בלטה בהבנה וביכולת שגילתה. לדבריה, היא למדה בעבר בבית הספר שמונה שנים. בית הספר התיכון היה רחוק אז מבית הוריה, ואי אפשר היה להגיע אליו או שלא היו מעוניינים שתיגיע. לאחרונה החליטה לחזור ללימודים. היא מתגאה מאוד בילדיה המשכילים – אחד רוקח, אחד לומד רפואה. תלמידה נוספת ששוחחה אתי - משבט אל-קירנאווי הידוע, שהוציא מתוכו אנשים משכילים בתחומים שונים. לדבריה, היא למדה בנעוריה עד כיתה י'; רצתה להמשיך ללמוד, אבל התחתנה או חתנה בגיל מוקדם. חשבה ללמוד הוראה, ואולי עוד תגשים זאת. שתי התלמידות הביעו שביעות רצון רבה מהמורות במרכז.

לבסוף הגיעה אל חדר המורים המנהלת הנמרצת וארדה אבו-מדיגן. סיפורה של וארדה הוא מעניין במיוחד, משום שהוא מראה איך לימודים ותשוקת לימודים עשויים להעלות אדם 'מבור עמוק לגג גבוה'. לדבריה, היא הפסיקה ללמוד בכיתה ח', כפי שקורה תכופות לבנות במגזר הבדואי. בגיל 20 התגרשה, וילדים לא היו לה אז. היא ניגשה למבחן במרכז השכלה, וקבעו שהיא מתאימה לרמת 'י"ב כיתות', כנראה משום שהרבתה לקרוא ורכשה השכלה בכוחות עצמה. אחרי הקורס הזה היא השלימה 'יגרות' ולמדה באוניברסיטה הפתוחה ספרות עברית. היא מלמדת ספרות עברית ומחשבים ועם הזמן מונתה להיות מנהלת המרכז.

וארדה, שבינתיים התחתנה מחדש ועומדת ללדת את ילדה הראשון, היא אישה פיקחית ומפוכחת. יש בה שמץ של ציניות, הכרת המציאות הקשה יחד עם אמונה בשינויים חיוביים שמתחוללים. היא סבורה שהסובלנות היחסית של הגברים הבדואים ללימודי נשים מקורה בעיקר בצרכים כלכליים – המשפחה זקוקה למשכורת שנייה. עם זאת, היא סבורה, ומנאר ומורים אחרים שישבו אתנו סבורים כמוה, שמתחוללת תמורה אמיתית בחשיבה של הגברים בנושא השוויון. רואים זאת גם בהתנהגות בבית: הבעל עוזר יותר לאישה ומעודד אותה להתקדם.

יישום ההחלטה בעניין הרחבת ההשכלה לבדואים בדרום עדיין בעיצומו. תהליכים משמעותיים מתפתחים בחברה המבוגרת בדרום. המודעות לצורך בלמידה תופסת יותר ויותר תאוצה. עוד ועוד גברים ונשים מבקשים ללמוד. נוצר גם שיתוף פעולה מרתק בין אנשי האגף לבעלי תפקידים ברשויות המקומיות ואנשי חינוך ערבים בחינוך הפורמלי. מדי יום ביומו מתחוללת כאן הטמעת ערכים של 'למידה לאורך החיים', למידה משמעותית המתקיימת במרכזי השכלה ותורמת ליצירת חברה ישראלית הוגנת ושוויונית יותר.